

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ПРОЕКТИ СПІВРОБІТНИЦТВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто спільні українсько-польські проекти, що реалізовувалися з метою сприяння інтеграції в Євросоюз. Показано роль Польщі у обміні досвідом євроінтеграції з Україною, а також сприяння у цьому міжнародних і польських структур. Закцентовано увагу на розвитку співпраці громадських організацій, освітніх установ і органів місцевого самоврядування України і Польщі у галузі обміну досвідом.

Ключові слова: українсько-польська співпраця, європейська інтеграція, обмін досвідом.

Tychomirowa Eugenia. Ukraińsko-polskie projekty współpracy w kontekście integracji europejskiej.

Artykuł ukazuje wspólne projekty ukraińsko-polskie, zrealizowane w celu pomocy Ukrainie w integracji europejskiej. Naświetlono rolę Polski w przekazaniu doświadczeń eurointegracyjnych, a także pomoc w tym agencji międzynarodowych i polskich. Zwrócono uwagę na rozwój współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi, instytucjami oświatowymi i organami samorządu terytorialnego Ukrainy i Polski w dziedzinie wymiany doświadczeń.

Слова ключові: співпраця українсько-польська, інтеграція європейська, wymiana doświadczeń.

Тихомирова Евгения. Украинско-польские проекты сотрудничества в контексте европейской интеграции.

Рассмотрены совместные украинско-польские проекты, которые реализовывались с целью помощи интеграции в Евросоюз. Показана роль Польши в обмене опытом евроинтеграции с Украиной, а также поддержка этого процесса со стороны международных и польских структур. Акцентировано внимание на развитии сотрудничества общественных организаций, образовательных институций и органов местного самоуправления Украины и Польши в области обмена опытом.

Ключевые слова: украинско-польское сотрудничество, европейская интеграция, обмен опытом.

Tykomyrova Eugenia. Ukrainian-Polish cooperation projects in the context of European integration.

The common Ukrainian-Polish projects have been implemented to facilitate integration into the European Union are presented in the article. The role of Poland in the exchange of European integration experience with Ukraine, as well as assistance in the Polish and international structures are shown. The attention is paid to the cooperation of social organizations, educational institutions and local governments of Ukraine and Poland in the field of experience exchange.

Key words: Ukrainian-Polish cooperation, European integration, experience exchange.

Євроінтеграційні прагнення України потребують не лише ефективної взаємодії з Європейською Комісією на різних рівнях, а й навчання, перейняття досвіду та вивчення аналітичних і методологічних матеріалів, напрацьованих країнами-новими членами ЄС під час їхньої підготовки до приєднання.

Значний досвід підтримки європейської інтеграції має один із нових членів ЄС — Польща. Вона із самого початку не обмежувалася лише створенням державних інституцій, що займаються проблемами інтеграції. Застосовуючи комунікації з громадськістю, польська влада докладно інформувала про всі справи, пов'язані з інтеграційним процесом, роблячи його прозорим та відкритим.

Сьогодні Україна та Польща не лише сусіди, але і партнери, що спільно працюють в євроінтеграційному напрямку, обмінюючись досвідом та знаннями. Для цього використовуються не лише інституційні засоби як, наприклад, створена україно-польська Міжурядова Координаційна Рада з питань міжрегіонального співробітництва та Координаційна Рада з підготовки і проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу. В рамках такої співпраці також розроблені й реалізуються численні проекти співробітництва, які, зокрема, дають змогу: вивчити досвід польських колег щодо підготовки до вступу у Європейський Союз, сприяють передачі Україні найкращих зразків проведення проєвропейських перетворень, здійснювати співпрацю між українськими інституціями з питань

європейської інтеграції відповідними структурами Польщі, відстоювати Польщею інтересів України перед Європейським Союзом, розвивати польсько-українську співпрацю в контексті європейської інтеграції на різних рівнях співробітництва політичної системи та громадянського суспільства.

Спільні проекти польсько-української співпраці в контексті європейської інтеграції спрямовані на співробітництво, по-перше, у різних галузях соціально-економічного та політичного співробітництва (транскордонне співробітництво, діяльність місцевих органів влади та органів самоврядування, соціальна політика, інформаційне забезпечення євроінтеграційних прагнень тощо), по-друге, вони спрямовані на різні цільові групи (держслужбовців, молодь, працівників сільського господарства тощо), по-третє, охоплюють громадськість різних регіонів України.

Особливе значення має співпраця України та Польщі у сфері транскордонного співробітництва. У цьому напрямку було здійснено кілька проектів. Починаючи з вересня 2006 року на території Закарпатської, Львівської областей та Люблінського воєводства з ініціативи Фонду розвитку транскордонного співробітництва в рамках програми Добросусідства Польща — Україна — Білорусія реалізовується проект «Центр українсько-польських ініціатив — створення стійкої платформи для розвитку прикордонних територій». Його мета — сприяння гармонізованому розвитку прикордонних територій шляхом створення необхідних умов для стійкого і ефективного співробітництва між органами влади, громадськими організаціями та комерційними структурами в прикордонних регіонах України та Польщі.

Цей проект фактично надав сприятливі можливості для розвитку громадянського суспільства, забезпечивши підтримку стабільного партнерства між владою, бізнесом і громадськими організаціями задля ефективного використання потенціалу транскордонного українсько-польського співробітництва.

Як зазначено на сайті даної організації, активізація співробітництва між українською та польською спільнотами сьогодні планується у трьох напрямках:

1. Сприяти налагодженню зв'язків між органами влади прикордонних територій:
  - активізувати транскордонне співробітництво органів влади та самоуправління на прикордонних територіях;
  - залучати органи влади та самоуправління до сумісного, разом із громадськістю та підприємницькими структурами вирішення соціально-економічних проблем прикордонних регіонів;
  - підвищувати рівень кваліфікації працівників органів влади та самоуправління на прикордонних територіях;
  - синхронізувати і координувати розвиток прикордонних програм і проектів через формування єдиної інституційної платформи;
2. Сприяти розвитку малого та середнього бізнесу у прикордонних регіонах:
  - здійснювати пошук ділових партнерів для бізнесових структур України та Польщі на іншому для них боці кордону;
  - сприяти втіленню інвестиційних проектів шляхом пошуку потенційних інвесторів по українсько-польському кордону;
  - надавати юридичний супровід першого контракту між діловими партнерами, розділеними українсько-польським кордоном;
  - залучати українські та польські банки й страхові компанії до обслуговування експортно-імпортних операцій між двома країнами;
  - створити міжнародну мережу інституцій сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, зокрема у прикордонних регіонах.
3. Створювати умови для ефективної роботи громадських організацій щодо вирішення нагальних проблем прикордонних територій, залучати громадські організації України та Польщі до взаємодії та активної участі в процесах, що відбуваються у прикордонних регіонах:

- створити базу даних активно діючих громадських організацій Польщі та України — потенційних учасників європейських програм по транскордонному співробітництву, виконавців та партнерів міжнародних проектів;
- сформувавати на прикордонних територіях України та Польщі дієву мережу партнерства як основну передумову успішної реалізації українсько-польських ініціатив;
- залучити провідні громадські організації України та Польщі до вирішення проблем прикордонних територій шляхом реалізації спільних проектів;
- сприяти створенню та реалізації спільних проектів за участю громадських організацій Польщі та України шляхом їх навчання, інформування та консультивання, надання юридичної та технічної підтримки.

У рамках проекту проведено ряд заходів: міжнародна конференція-презентація проекту, навчання для менеджерів проекту, двостороння програма обміну досвідом і перших контактів для представників органів влади й громадських організацій, зустрічі за участю польських та українських підприємців, соціологічне дослідження на тему формування нового східного кордону ЄС.

У вересні 2007 року відбулася координаційна зустріч партнерів та засідання виконавчого комітету проекту «Українсько-польська стратегія транскордонної співпраці: новий рівень сусідських відносин», реалізація якого розпочато у серпні 2007 року. У зустрічі брали участь представники органів влади і неурядових організацій від Волинської, Львівської та Закарпатської областей України, Підкарпатського та Люблінського воєводств Польщі.

У ході реалізації цього проекту представники п'яти регіонів планується розробити спільну українсько-польську транскордонну стратегію, яка визначить майбутні вектори співпраці та деталізує інвестиційні пріоритети і завдання регіонів, а у майбутньому стане основою для розробки нових механізмів, у тому числі й фінансових, які підтримуватимуть співробітництво між прикордонними територіями України та Польщі, а також між Україною та ЄС. Досягнення цієї мети відбуватиметься шляхом проведення досліджень та консультацій робочої групи експертів. Кожен регіон створює свою робочу групу експертів із трьох (по одному на кожен галузь), серед яких визначається головний експерт, він узагальнюватиме напрацювання робочих груп. Експерти працюватимуть у автономному режимі, почергово збираючись на семінари для проведення консультацій. Усього таких семінарів буде чотири: у Жешуві на тему «Визначення основних положень Стратегії і комплекс загальних показників», у Львові — «Аналіз суспільно-економічної ситуації 5 регіонів», в Ужгороді — «Аналіз SWOT 5 регіонів», у Луцьку — «Аналіз спільних пріоритетів та інвестиційних задач 5 регіонів».

З метою досягнення цілей проекту буде створено мережу організацій. Серед них — Центр українсько-польського транскордонного співробітництва, на який, рішенням Закарпатської обласної адміністрації покладене виконання Програми розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області у польському напрямку роботи. Центр українсько-польського транскордонного співробітництва в Ужгороді є одною з п'яти організацій, які співпрацюватимуть у форматі польсько-української транскордонної агенції, решта організацій представлятимуть Львів (Агенція регіонального розвитку та європейської інтеграції), Луцьк (Єврорегіон «Буг»), Жешув (Маршалковський уряд Підкарпатського воєводства) та Люблін (Маршалковський уряд Люблінського воєводства, Європейський центр інтеграції та співпраці органів самоврядування «Дім Європи»). Спільна робота над Стратегією дозволить поглибити безпосередню співпрацю між організаціями, а також, з огляду на те що всі вони тісно пов'язані з місцевими органами влади, матиме позитивний вплив й на офіційні українсько-польські відносини [1].

Зауважимо, кілька польсько-українських проектів співробітництва були спрямовані на пріоритетну соціальну групу — державні службовці, роль яких у євроінтеграційних процесах була помічена свого часу О. Квасневським. Саме він звертався до політиків із проханням активніше реагувати на запити ЗМІ з питань інтеграції: «Якщо ми всі разом визнаємо, що ЄС

є найважливішою метою для нас, користується надпартійною підтримкою, то треба визнати, що доступність політичних осіб, які можуть сказати важливі речі, є обов'язком, а не привілеєм (підкреслено нами — Є.Т.)». Він навіть наполягав на здійсненні спеціальної підготовки з питань ЄС для працівників канцелярії президента, яка повинна завершуватися спеціальним тестуванням і стосуватися всіх урядових установ та інституцій самоврядування.

Ще у 2004 році Донецький молодіжний дебатний центр за фінансової підтримки ПАУСІ розпочав реалізацію проекту «Роль органів місцевої влади в процесі європейської інтеграції. Польський досвід» [2]. Проект передбачав комплекс заходів у Східній Україні (Донецька, Сумська та Харківська області) та Польщі (Поморське воєводство), спрямованих на впровадження європейських стандартів у соціальній та молодіжній сферах через вивчення польського досвіду, ролі місцевого самоврядування та органів виконавчої влади в процесі досягнення Копенгагенських критеріїв, ознайомлення учасників проекту зі стандартами ЄС у тих сферах, де вони працюють, запозичення досвіду польських колег у сфері своєї діяльності, з точки зору відповідності вимогам Європейського Союзу, а також формування практичних навичок щодо розробки місцевих планів дій, спрямованих на впровадження змін, здатних забезпечити досягнення вимог ЄС у соціальній та молодіжній сферах.

Проектом було передбачено низку заходів, які не лише мають просвітницький характер, а й дають змогу налагодити комунікації з різними колами громадськості. Він передбачав стажування групи представників органів місцевого самоврядування та державних службовців з метою вивчення досвіду польських колег у сфері впровадження норм і стандартів ЄС у роботі органів місцевої влади, вивчення на практиці ролі органів місцевого самоврядування у процесі європейської інтеграції та ознайомлення зі стандартами ЄС.

Проведення регіональних форумів для представників органів місцевого самоврядування та державних службовців, які працюють у Донецькому, Сумському та Харківському регіонах, дозволяло учасникам поділитися власним досвідом та обговорити перспективи застосування набутого досвіду у своїй повсякденній роботі, а також розробити практичні плани заходів реалізації на обласних і місцевих рівнях із метою досягнень стандартів ЄС. Участь у форумі брали політологи, економісти та правознавці, які надавали консультаційну допомогу у розробці планів заходів. У кожному форумі також брали участь і польські експерти.

Варто відмітити, що брошура «Роль місцевих органів влади у досягненні стандартів Європейського Союзу. Польський досвід», містить інформацію про загальну характеристику стандартів ЄС у таких сферах, як дотримання прав людини, соціальна та молодіжна політика, досвід Польщі у досягненні цих стандартів, і перспективи їх досягнення. Вона сприяла розширенню кола осіб, які отримали можливість познайомитися з польським досвідом досягнення стандартів ЄС.

У 2005–2007 році було реалізовано проект «Запровадження європейських стандартів державного управління в Україні», спрямований на покращення системи підвищення кваліфікації державних службовців для прискорення процесу інтеграції України в Європейський союз. Його метою було підвищення спроможності уряду України впроваджувати політику європейської інтеграції через покращення системи підвищення кваліфікації державних службовців на центральному та регіональному рівнях. Особливий наголос у проекті було зроблено на формування необхідних управлінських навичках державних службовців та на змінах, які є необхідними для того, щоб система підвищення кваліфікації державних службовців працювала більш ефективно.

Проект реалізувався на національному та регіональному рівні у п'яти областях. Компонентами проекту стала розробка концепції удосконалення системи підвищення кваліфікації державних службовців, розробка управлінських навчальних курсів, які би могли використовуватися у формі тренінгу [3]; підвищення кваліфікації викладачів з інтерактивних методів навчання, навчальні поїздки для цільових груп, стажування у органах державної влади Польщі, допомога польських експертів [4].

Проект «Польсько-український центр громадської освіти» мав на меті передачу українським громадським інституціям та їх осередкам, а також зацікавленим особам польського досвіду зі сфери реформування публічної адміністрації і її належного функціонування, а також — польського досвіду зі сфери європейської інтеграції, як необхідного складового елементу, що відповідає стандартам сучасної демократії та гарантує суспільний розвиток. Чинник, який сприяв реалізації проекту стала наявність багаторічного досвіду співробітництва із органами державної влади та громадськими організаціями.

У рамках реалізації проекту «Польсько-український центр громадської освіти» було передбачено досягнення мети за посередництвом електронної-співпраці — інтернет-навчання. Е-Співпраця – навчальні дії, що використовують основи опрацьованої системи, яка функціонує на інтернет-порталі фундації «Молода демократія». Навчання охоплює чотири головні групи проблем:

- реформа публічної адміністрації — від централізму до регіоналізму — польський досвід;
- сучасні системи управління — ІКТ у публічній адміністрації;
- європейська інтеграція;
- комунікація із суспільством — співпраця між секторами.

Проект сприяв розвитку в Україні нової системи навчання за посередництвом Інтернету (“distance learning”). Він був адресований громадським організаціям, представникам місцевого самоврядування, вчителям та учням. Ці соціальні групи мають, на думку організаторів, особливе значення для процесу реформ у побудові демократичної держави та формування громадянського суспільства в нашій державі. Під час реалізації проекту відбулася передача досвіду люблінських громадських організацій і місцевого самоврядування щодо створення ефективної публічної адміністрації, системи інформування щодо європейської інтеграції (у тому числі щодо підтримки молодіжних товариств, які бажають співпрацювати з партнерами з ЄС), формування активної громадянської позиції на шкільному рівні [5].

Ще одним українсько-польським проектом зазначеного спрямування в Україні став проект «Трикутник партнерства», розроблений польськими експертами для українських самоврядних місцевих громад щодо керування їх суспільно-економічним розвитком. Метою цього проекту стала перевірка ефективності й результативності методології «Трикутник партнерства» у місцях, які мають географічні, економічні та суспільні відмінності. Як зазначав під час конференції посол Польщі в Україні Я. Ключковський, польський досвід розвитку самоврядних громад може бути надзвичайно корисним для України. «Ми ведемо таку співпрацю задля того, аби українці уникли тих помилок, які були допущені в Польщі», — підкреслив посол.

Реалізація спільного українсько-польського проекту «Українсько-польська школа громадських аніматорів» (2004 р.), що фінансувалася програмою «Зміни в регіоні» — RITA (“Region in Transition”) польсько-американського Фонду Свободи, яку реалізує Фонд «Освіта для демократії», передбачала передачу сучасних методів навчання спеціальним консультантам для професійної підготовки кадрів, що займаються активізацією місцевих спільнот. Цей проект мав на меті підготовку працівників служб соціальної допомоги і лідерів місцевих спільнот для того, щоб вони допомагали створювати громадські об’єднання, ініціювали спільні дії та впроваджували демократичні норми прийняття важливих рішень за участю всіх громадян

У проекті було заплановано використання мережі інтернет як інструменту для створення спільної польсько-української платформи, яка буде розвиватися в міру реалізації проекту, а також продовжить роботу і після формального завершення проекту. Поштовхом для виникнення цієї ідеї стала робота польського Центру локальної активності по реалізації проекту «Школа громадських аніматорів», головною метою і завданням якого була розробка професійних стандартів для громадського аніматора. В проекті використовувався досвід, накопичений різними країнами, які в результаті соціально-економічної трансформації, відчули потребу в формуванні нової ролі працівників державних установ, зокрема закладів культури. У рамках цього проекту були розроблені універсальні освітні пакети для студентів «Школи громадських

аніматорів». За час реалізації проекту було створено інтернет-платформу, яка містила унікальні матеріали, що стосуються проблем розвитку місцевих спільнот у різних країнах [6].

На зовсім іншу цільову групу, а саме — діти, школяри — були спрямовані проекти «Програма шкільних обмінів для українських та польських шкіл» та «Обмін шкільних європейський клубів між Польщею та Україною».

Проект «Програма шкільних обмінів для українських та польських шкіл» (2006-2007 рр.) мав на меті активізацію позакласної діяльності навчальних закладів, налагодження прямих контактів між школами з різних регіонів України та Польщі, залучення молоді до життя громади та допомогу школярам розвивати позакласну діяльність. Відбір шкіл проводився на конкурсній основі. З українського боку в програмі взяли участь середні школи із Київської, Тернопільської, Закарпатської, Івано-Франківської, Житомирської, Чернігівської, Полтавської, Вінницької, Хмельницької, Запорізької, Рівненської та Львівської областей. Кожен візит тривав шість днів і передбачав організацію цікавої програми перебування у країні школи-партнера, а саме екскурсії околицями міста, відвідування музеїв, видатних місць та пам'ятників, проведення спільних семінарів, тренінгів, засідань європейського клубу, спортивних змагань, святкових концертів, дозвілля, випуск спільної шкільної газети.

Проект «Обмін шкільних європейський клубів між Польщею та Україною» був реалізований у 2007 році шляхом двосторонніх обмінів, організованих Польською фундацією Роберта Шумана у співпраці з громадським центром «Ділові ініціативи» і Спілкою української молоді в Україні в рамках програми польської закордонної допомоги Міністерства закордонних справ Польщі [7].

Обміни були призначені для учнівської молоді, яка безпосередньо залучена до роботи Шкільних європейських клубів (ШЄК), у віці 13-19 років та їх вчителів з України та Польщі. Обміни були двосторонніми — спочатку польські учні відвідували партнерські школи в Україні, а потім українська делегація приїжджала до Польщі. Під час обміну учні брали участь в програмі, підготовленій приймаючою школою — її учнями і вчителями (наприклад, організація/участь у проєвропейських, культурних заходах, спільні семінари, що сприяють обміну досвідом; лекції, екскурсії, а також обговорення можливої майбутньої співпраці). Одним із найважливіших елементів програми було знайомство з діяльністю шкільного Європейського клубу і можливість участі у спільно підготовленому заході на європейську тематику.

У контексті інформаційного забезпечення євроінтеграції варто згадати проект «Інформаційне супроводження процесу європейської інтеграції в Україні та Польщі: використання успішного досвіду» та проект, реалізований Донецьким молодіжним дебатним центром у партнерстві з Будинком примирення та зустрічей ім. Св. Максиміліана М. Колбе (Гданськ, Польща). Останній проект мав на меті підвищення рівня обізнаності української громадськості щодо вступу Польщі до ЄС та підвищення інтересу засобів масової інформації України щодо висвітлення цих подій. У проекті взяли участь журналісти з Донецька, Харкова та Луганська, представники друкованих ЗМІ, телевізійних та радіо, які відвідали Польщу з метою вивчення національної медіа-кампанії перед проведенням референдуму щодо вступу Польщі до ЄС.

Проект «Інформаційне супроводження процесу європейської інтеграції в Україні та Польщі: використання успішного досвіду» був реалізований з ініціативи Центру політичних та інформаційних технологій «Демократія і розвиток» (громадська організація) та Державного комітету телебачення і радіомовлення України, за сприяння польсько-американсько-української ініціативи про співпрацю (ПАУСІ) у 2002 році.

Українсько-польський інформаційний проект, що здійснюється за підтримки польської фундації ім. Стефана Баторія, реалізується з використанням інтернет-технологій і зараз [8]. На його сайті можна отримати різноманітну інформацію, як про Польщу, так і про Україну.

Фундація «Новий Став» (Люблін, Польща) та Український центр молодіжних громадських організацій Волині «Наша справа» (Луцьк, Україна) реалізували проект з інформування української громадськості з європейської інтеграції, у рамках якого вивчався досвід Польщі щодо проведення референдуму з Європейським Союзом, поширювалася детальна інформація

з питань інтеграції з ЄС. Молоді українці з Волинської та Рівненської областей, а також журналісти, узяли участь у семінарі та навчальній поїздці до Польщі під час референдуму Польща-ЄС. Вони спостерігали за кампаніями прибічників і противників вступу Польщі до ЄС та обговорили шляхи поглиблення дискусій про ЄС в Україні. Волинські регіональні ЗМІ опублікували понад 80 статей про референдум ЄС. Було започатковано нові українсько-польські програми та створено регіональний сайт для співпраці [9]. Завдяки проекту поглибилася співпраця між студентами Люблінського католицького університету та Волинського університету. Через новостворений «Європейський інформаційний центр» (у Луцьку) продовжується співпраця між партнерами проекту.

Досвід співпраці України та Польщі у реалізації україно-польських проектів співробітництва у різних галузях суспільного життя сприяє не лише формуванню позитивного сприйняття ідеї євроінтеграції, але й дозволяє поглиблювати співпрацю між країнами, як на загальнодержавному, так і регіональному рівні. Спільні проекти спонукають до співпраці між українськими і польськими експертами, які працюють у сфері європейської інтеграції, допомагають українським фахівцям скористатися польським досвідом у проведенні реформ, які сприяють інтеграції України в Європу, ознайомлюючи українців із перевагами і недоліками цього процесу на прикладі Польщі.

---

1. *Українсько-польська* транскордонна агенція – разом в майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.upcenter.org/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1.

2. *Міжнародний* центр перспективних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icps.kiev.ua>.

3. *Фундація* українсько-польської співпраці PAUCI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pauci.org/ua/programs/>.

4. *Stowarzyszenie* Gmin, Powiatów i Regionów Nadbużańskich [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebug.pl>.

5. *Польсько-українські* проекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rol.org.ua/newsitem.cfm?unid=1312>.

6. *„Разом”*. Польсько-Українська співпраця для майбутнього [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pl-ua.org/razom/.

7. *Polska* pomoc [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polskapomoc.gov.pl>.

8. *Українсько-польський* інформаційний проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.proeuropa.info/about/>.

9. *Порозуміння* молоді євро регіону Буг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euromixbug.org/>.